

Meta Kušar

Sončna ura, pisemska korespondenca Borisa Pahorja in Marije Žagar (1961–1996).

Ljubljana: Slovenska matica, 2010.

Sončna ura je prvi javni poklon Mariji Žagar, ki je bila v življenju Borisa Pahorja *persona dramatis* njegove pisateljske usode. Ker je bila profesorica slovenskega jezika, Pahor pa se ni šolal v slovenščini, se je zgodilo, da mu je prav ona kritično prebrala in lektorsko popravila roman, s katerim je mnogo let pozneje postal svetovno znan, *Nekropolo*. Nadarjena, razgledana, pedagoška in profesorsko nepopustljiva je v rokopisu, ki je bil pred izidom pri založbi Obzorja, marsikaj popravila. Kot poznavalka literature je od Borisa Pahorja ves čas njenega dopisovanja nepopustljivo pričakovala “prave literature”, ne le boja za nacionalno bit in rednega pisanja glos za njegovo revijo *Zaliv*. Po nekaj letih znanstva in kmalu po ustanovitvi revije *Zaliv*, za katero so tržaški Slovenci težko prispevali denar, vendar so ga, da je lahko izhajala, ji piše: “Res nimam časa. Šola in študij. Pa nekaj tudi revija ... Prav imaš, ko praviš, da bi moral v miru pisati. Žal mi je, ker ne morem. Mogoče tudi to še pride. Vendar kakor daljši tekst tako se tudi *glosa* lahko rodi iz notranje potrebe, ne pozabi na to. In dokler človek ne izrazi tega, kar čuti, je ukvarjanje z delom, *ki bo ostalo*, klavrna zadeva, da ne rečem početje brez duha. Motiš pa se, če misliš, da sem v svojih *glosah obrnjen preveč nazaj* ... če gre narod po zlu, kaj mene briga, da pišem knjige v na pol italijanskem okolju! ... Vi ste vsi skupaj okuženi, s tabo vred. Govorite o človečnosti kakor evangelij in misijonarji. Pridigate iz navade. In vse to je papirnato. Brez krvi. Vse to je mitološko. *À la Kardelej*.”

Kako je prišlo do dopisovanja med Pahorjem in Žagarjevo, ki je zdaj, ko je objavljeno v knjigi, postalo dragocen literarni, psihološki, nacionalni, politični in kulturnozgodovinski dokument?

Marija Žagar je bila profesorica na kranjski gimnaziji. Njenih predavanj se Miran Hladnik, zdaj profesor na Filozofski fakulteti, takole spominja:

“Bila so gosposka: svetovljanska, intelektualna, brezhibna, velikokrat mimo učbenikov, iz lastnega branja in presoje.” Hladnik je postal dedič Pahorjevih pisem, naslovljenih njej, in pobudnik izida knjige *Sončna ura*, ki jo je mlada znanstvenica Urška Perenič odlično uredila in opremila z izdatnimi opombami.

Dopisovanje je steklo spomladi leta 1961, ko se je pisatelj Mariji Žagar zahvalil za gostoljubje v njenem domu, takoj po literarnem nastopu na kranjski gimnaziji, in se končalo leta 1996 – zaradi njene bolezni. Med letoma 1976 in 1982 korespondence ni, zaradi izdane knjige o Kocbeku: dolomitska izjava, poboj domobrancev.

Nekaj mesecev po literarnem nastopu na gimnaziji leta 1961 jo je že prosil za priporočilo, ki bi dokazovalo, da njegove knjige spadajo med obvezno branje gimnazijcev, kar bi morda spodbudilo ponatis njegovega romana pri Mladinski knjigi. Kmalu postaneta prijateljska in Marijo nagovarja, naj si vendar prizna notranje bogastvo: “Sami damo ritem svojemu dihanju, draga Marija. Najti morate spet sproščenost.” V tem času je doživljala krizo zaradi avantgardizma svojih učencev: “Leta ’63 mi je zaradi mojega upornega razreda obrnil hrbet cel kraj in mi je grozil suspenz, pa me je rešil Bratko Kreft.” Med upornimi učenci sta bila tudi Iztok Geister, ki si je po avantgardističnem šolskem glasilu Plamenica nadel psevdonim Plamen, in Marko Pogačnik, pozneje pobudnik ustanovitve avantgardistične skupine OHO. Žagarjeva ni bila samo zagovornica avantgardističnih teženj, ampak tudi narodne biti, česar za slovenske avantgardiste ne moremo trditi, ker so bili internacionalni kakor partija. Za Pahorja je bilo zanikanje narodove biti strašna zabloda: “Na eni strani je uradna teza o internacionalizmu in bratstvu brez kakršnega koli kritja za narodovo individualnost; na drugi strani avantgardni nihilocinizem, ki je narodne prvine metal na gnojišče ... jezik ni samo komunikacijsko sredstvo, ampak pogled na svet, *Weltanschauung*. Bolj kot razredni boj je pomembna pravica narodov in jezik.”

V vseh pismih se vidi, da je Marija Žagar na tekočem s kulturnimi dogajanji, ne le literarnimi in filmskimi, temveč tudi družbenimi. Nekaterim bralcem in ocenjevalcem se bo zdelo, da je v korespondenci veliko delikatnih stvari, še posebno v Marijinih pismih. Nekaj pisem tudi manjka, kar je videti iz Pahorjevih odgovorov. Jasno, da je “živa ženskost” najraje razumljena kot prikrita erotičnost, vendar pisma Marije Žagar razkrivajo izobrazeno žensko z velikim ustvarjalnim potencialom in močnim erosom, pedagoškim še celo. Kvalitativna merila ima visoko postavljena, toda ni imela notranjega poguma, notranje nuje, da bi svojo osebno pobudo in literarno ustvarjalnost uresničila. Čeprav jo je Pahor

od vsega začetka nagovarjal, naj piše, tega ni uresničila. Sredi osemdesetih let Pahor ponavlja, kar ji je prigovarjal od leta 1961: "Zmeraj ti bo lahko žal, da me nisi hotela poslušati in si trmasto vztrajala pri svojem. Kakor drugi zakikirikajo, tako se greš ti Pepelko zaradi nerazumljive plahosti pred javnim nastopom." Ko je bilo že prepozno, mu je priznala: "Prav škoda, da me je skozi preveč zaposloval boj za materialni standard družine (nadure), lahko bi bila stisnila vsaj magisterij ... obžalujem, da se nisem dala zapeljati tvojim pozivom k pisanju, da sem svoje duhovne moči pokuhala in jih raztresala v peščico dijakov." Ob intelektualni in človeški bližini Borisa Pahorja je dobivala impulz, da je lahko intenzivneje doživljala sebe. Onadva za flirt res nista bila primerna, kakor v nekem pismu ugotavlja Pahor. Pove pa tudi, da mu je Duša Počkaj nekoč rekla: "Ti si seksus in lirika." Flirt je visok, ozek plamen in v zraku je kar naprej ostajalo marsikaj pomembnega, notranjega. Pisatelj jo je tolažil, da se bosta osebno pogovorila. Toda Marija Žagar je sebe dobro poznala: "Kje pa! Če govoriva, že avtomatično preidem v gorenjsko zafrkljiv ton in konec. Ti sam dobro veš, da govoriva vsak svoj jezik. Samo v pismih si včasih za hip zarotniško pomežikneva in nato spet odhitiva vsak po svojih opravkih. Tako pač je in je bilo in bo." Rada je imela pisemsko bližino: "Pismo je čudovita stvar. Bereš ga in obračaš proti soncu, kakor hočeš. V tem je njegov mik ... Razosebljeno bitje, kot sem, dobivam ob Tvojih vrsticah impulz, da moram živeti svoje življenje." Pahor Žagarjevi odkrito prizna, ko mu namiguje o njegovi nestanovitni naturi: "Ciganski sem, nekako poliedričen, egoist v ljubezni, nestanoviten itd. Ti zadošča? In če imaš kaj od tega potepuškega tipa, potem je to predvsem tvoja zasluga, ker projiciraš svojo tenkočutnost v mojo smer ..."

V pismih je zabeležena zanimiva zgodovina prvega natisa Pahorjeve *Nekropole*, ki je izšla konec šestdesetih let pri Založbi Obzorja v Mariboru. Pahor je rokopis poslal Mariji v branje jeseni, leta 1966, hkrati pa tudi nekaterim svojim prijateljem, ker si je želel konstruktivnih pripomb. Od prijateljev pripomb ni dobil. V dveh dneh je profesorica prebrala roman in napisala vizionarsko ugotovitev: "Čutila sem živo, iskreno in nenehno željo, predramiti speče čute današnjega človeka in mu dopovedati, naj bo mnogo bolj buden, da si ne bo zaslužil apokaliptičnega požara. Potrkati na otopelo vest vsakega in vseh." Sledile so pripombe, ki jih je bilo zelo veliko: "Delo me ni povsod zgrabilo (povem, čeprav boš zameril!), kratko malo me ni, čeprav boš zato razpisal nad mojo glavo anatemo – otopel povprečnež. Nekateri pasusi so izredni ... prav tako imenitno so izražene nekatere meditacije ... celota pa vendar nekam utone ... ker tako virtuožno obvladaš jezik, me neljubo dirne tudi kaka preveč vsakdanja

metafora ali papirnata sintaksa ... stavki ti pojejo v izdelanem ritmu ... Plemenit si, pošten pa celo preveč." Črtala mu je ponavljanja in popravila tudi nekaj slovnice. Seveda Pahor romana ni na novo napisal, čeprav se je strinjal, da bi bilo to najbolje. Priznal pa ji je: "Pošteno si me zdelala. Ves čas sem si pravil: neusmiljena si. Nič ti ne uide, nobene slabosti ne odpustiš. Kratko malo sem sprejel vse tvoje korekture z oklepaji vred ... Vražje si bistra ... Občutek imam, da si skoraj nekakšna sodelavka. Zakaj ne pišeš?" Čez nekaj dni pa v novem pismu še doda: "Videl sem, da so tvoji nasveti o črtanju pravilni, a vprašanje je bilo, kako se stvari lotiti. Na knjigo ti bom napisal: Mariji, eni izmed najbolj bistrih žen, kar sem jih poznal. Seveda ti bom poslal vsak novi tekst v pregled; bo pa precej presledka vmes, tako da se boš lahko odpočila!" Ves čas je izjemno cenil njeno razgledano solidarnost, vendar je bil zelo zaposlen in se je manjkrat oglasil in manjkrat pisal, kakor si je ona želela.

Marija Žagar je pričakovala, da bi Pahor postal tržaški Handke, Lipuš in bi njegovo delo zorelo do eksistencialne izčiščenosti. Mislila je, da bi moral napisati roman o problemih sodobnega človeka in manj časa posvečati publicistiki. Ker se je Pahor zavedal, da od njega pričakuje, česar ne more dati, ji je to tudi povedal: "O, ko bi kdo drug opravil to moje nujno delo, potem bi morebiti zmogel vse skupaj zastaviti drugače; a upoštevati moraš, da sem pravzaprav edini, ki lahko pove o tržaškem življu v prvi polovici tega stoletja. Načel sem torej ledino in načel sem jo z natanko določenim načrtom." in še "Razumem razrvanost današnjega človeka, sem večkrat ves v nji, a v zadnji inštanci se zavedam, da je ta razbolelost majhna stvar v primeri s plinsko celico. Svet je bolan, ker imajo ljudje umazane roke, a namesto da bi si jih skušali očediti, so jih potisnili v pisane rokavice, da lahko nadaljujejo svoje nečisto delo."

O Kocbeku se nista nikoli ujela, vendar ne zato, ker ona ne bi priznala njegovega predvojnega pomena, ampak ker mu je zamerila naivno zaupanje v Kidriča, pa njegov hedonizem; skratka vse, česar po njeni predstavi ni bilo vredno razgledanega, velikega intelektualca. Kdo bi se čudil, da si s Pahorjem nista dopisovala v tistem napetem času, ko je Kocbek razkril dolomitsko izjavo in poboj domobrancev? O Gotenici je imela Žagarjeva osebne izkušnje in jih je Pahorju zaupala šele leta 1990: "Vse to sem doživljala v Kočevju l. '43, '45. Pod oknom naše spalnice vse noči koraki ... dolge kolone z žico spetih moških, žensk, otrok. Prva strašna razočaranja. L. '45 sem gledala skozi okno tovornjake: nagnetena, potna, izmučena telesa, sami mladi ... kot klavna živina. Počutili smo se kot v infernu, obkroženi od tavajočih duš ..." Ne smemo biti naivni bralci. Kdor misli, da njuno dopisovanje zanjo ni bilo nevarno, se bo zamislil

nad pismom z dne 8. oktobra 1991: “Zabavno: končno je prišel čas, ko napišeš na zadnjo stran pisma svoj naslov. 30 let sva se šla skrivalnice, pa še to neuspešno, ker je Udba prej brala Tvoja pisma kot jaz.”

Notranja napetost *Sončne ure* nam požene kri po žilah. Omogoči nam doživetje in hkrati nenehno preizkuša javno uveljavljena kulturna in politična stališča.